

Lesgeven over gevoelige onderwerpen

Het aangaan van een moeilijk gesprek in de klas

In de klas kunnen plotseling heftige emotionele uitlatingen de les compleet verstoren. Soms ben je er deels op voorbereid, omdat je de leerlingen in de klas kent en weet hoe je bepaalde onderwerpen moet introduceren. Maar soms is het onverwachts en/of uit onverwachte hoek. Het kan zijn dat zo'n reactie uit de klas ook jouw emoties raakt. Hoe ga je daarmee om zonder in een wij-zij-tegenstelling te komen?

In dit artikel presenteren wij onze visie op hoe je als leraar om kunt gaan met opvattingen die door leerlingen als waarheid worden ervaren en die compleet anders zijn dan die van jou. We zijn ons ervan bewust dat het moeilijk is een generieke pedagogiek en didactiek te ontwikkelen die in verschillende contexten toepasbaar is. Maar op basis van onze ervaring, onderzoek en nascholing willen we enkele aspecten bespreken.

Maatschappelijke spanningen

Leraren krijgen in de klas te maken met heftige en soms kwetsende opmerkingen. In 2013 voerde Panteia in opdracht van de Anne Frank Stichting onderzoek uit naar antisemitisme in het voortgezet onderwijs. Het rapport liet zien dat vijfendertig procent van de ondervraagde docenten getuige was van kwetsende opmerkingen over Joden of het bagatelliseren van de Holocaust. Uit het onderzoek bleek ook dat eenenzeventig procent van de docenten ervaring heeft met kwetsende opmerkingen over de islam. Het rapport *Maatschappelijke thema's in de klas* (2015) laat zien dat de ondervraagde docenten het minst moeite hadden met het bespreken van vrijheid van meningsuiting en de Holocaust en dat fundamentalisme en anti-islamisme het vaakst moeilijk bespreekbaar zijn. De recente publicatie *Twee werelden, twee werkelijkheden* (2016) van Margalith Kleijwegt laat goed zien hoe maatschappelijke spanningen en sociale scheidslijnen in de samenleving onvermijdelijk de klas in komen. De uitdaging voor docenten is hoe in de klas moeilijke thema's te bespreken.

Veilig klimaat

Allereerst vraagt het lesgeven over gevoelige onderwerpen een veilig klimaat. Er moet sprake zijn van een wederzijds vertrouwen en respect.¹ Dat ontstaat niet van de ene op de andere dag en als docent werk je hier het hele schooljaar aan. Je laat zien dat je oog hebt voor de leerlingen door een oprechte belangstelling voor hen te tonen. Je kiest onderwerpen en werkvormen waarbij leerlingen het gevoel hebben dat je rekening met hen houdt. In een klas met leerlingen met een in hoofdzaak aan de docent gelijke sociaaleconomische achtergrond (en met herkenbare normen) zal dit eenvoudiger – vaak zelfs onbewust – gaan dan in een klas waarin de samenstelling en achtergronden

FOTOS: SASMIA LIEUVELD

heel divers zijn. Van die docent vraagt het meer inzet om vertrouwen en een goede relatie te krijgen.

Daarnaast is het van belang dat een docent zich bewust is van de persoonlijke standplaatsgebondenheid. Politieke en/of maatschappelijke ideologieën, religieuze achtergrond, etnische wortels en seksuele geaardheid dragen bijvoorbeeld bij aan de persoonlijkheid van de docent en daarmee hoe hij of zij lesgeeft. Opmerkingen van leerlingen kunnen een of meerdere van deze aspecten raken, waardoor je zelf ook emotioneel betrokken raakt en dat kan doorwerken in de reactie die je geeft. Als docent is het dan ook belangrijk te onderkennen hoe je in het leven staat, waar jouw grenzen liggen en wat daarbij jouw richtlijn is.

De norm

In Artikel 1 van de grondwet, de basis van onze samenleving, vinden wij onze richtlijn: 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.' Aan de hand van dit artikel kun je aan de leerlingen uitleggen dat Artikel 1 boven Artikel 7 van de grondwet staat, met daarin de veel aangehaalde passage 'vrijheid van meningsuiting', en dat je dus in de klas over alles mag

praten mits dat gebeurt op een basis van respect en niet op basis van uitsluiting. Deze visie sluit aan bij de *Paris Declaration* (2015) die uitgegeven is door de Europese ministers van Onderwijs na de aanslagen in Parijs en waarin staat dat de waarden van Europa zijn: pluralisme, tolerantie, solidariteit, rechtvaardigheid en gelijkheid tussen man en vrouw. Hiermee worden ook de belangrijkste voorwaarden voor democratisch en sociaal burgerschap beschreven. Echter, iedere docent zal waarschijnlijk wel eens een situatie meemaken waarbij deze waarden in het gedrang komen. Ondanks dat je een goede en veilige sfeer hebt gecreëerd waarin wederzijds respect en openheid centraal staan, kan het toch zijn dat die sfeer in één keer weg is. Zo is de minuut stilte, die op scholen werd gehouden naar aanleiding van de terroristische aanslagen en de daarbij gevallen slachtoffers in Parijs en Brussel, verstoord door leerlingen die weigerden hier aan deel te nemen. Als docent gaan op een dergelijk moment allerlei vragen door je hoofd: Doen ze het om te provoceren en moet ik nu een disciplinaire maatregel nemen? Wat doen ze nu? Waarom doen ze niet gewoon mee? Het is toch normaal om letterlijk stil te staan bij deze afschuwelijke gebeurtenissen? Willen ze mij alleen op mijn praatstoel krijgen, omdat ik hier fel op ben en een niet toetsbaar deel van de les zal besteden aan dit onderwerp?

Vragen die in een fractie van een seconde afgewogen moeten worden en onze reactie bepalen. Voor onze trainingen hebben we een kwadrant ontwikkeld dat helpt de verschillende voor- en nadelen van manieren van reageren te categoriseren en te doordenken.² In figuur 1 staat de horizontale as voor de relatie met de leerlingen (waarbij de min staat voor het verbreken van de relatie en plus voor het behouden van de relatie) en verticale as voor de inhoud (waarbij de min staat voor niet op de inhoud ingaan en de plus voor wel op de inhoud ingaan). Er zijn dus vier verschillende kwadranten, die we nu kort bespreken.

'Als docent is het belangrijk te onderkennen hoe je in het leven staat, waar jouw grenzen liggen en wat daarbij jouw richtlijn is'

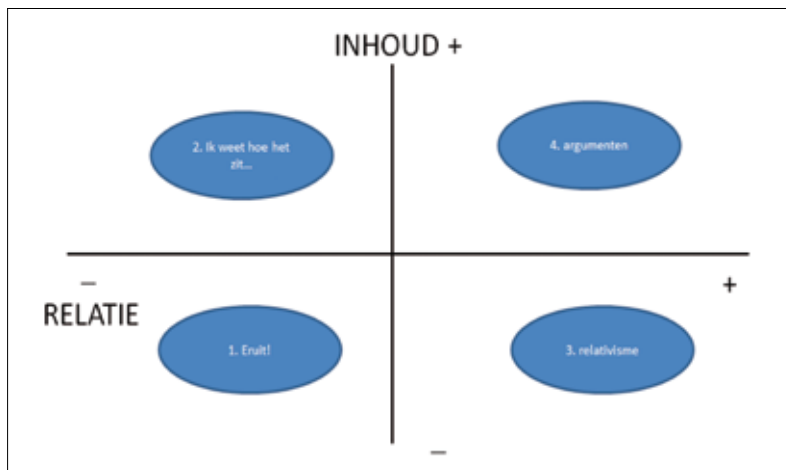
Kwadrant 1: Eruit!

Refererend naar de casus van de leerlingen die de minuut stilte verbraken, kun je als docent de leerlingen die de stilte verstoorden eruit sturen. Aan de ene kant stel je een norm en je 'koopt tijd' om na te denken hoe hier verder mee om te gaan. Aan de andere kant: door iemand eruit te sturen verstoort je ook de relatie met die specifieke leerling en daarmee mogelijk de invloed op de ►

Jaap Patist is vakdidacticus aan de Hogeschool Utrecht.
Bjorn Wansink is vakdidacticus aan de Universiteit Utrecht.

¹ Zie ook: *Leraar in een Kleurrijke School* (2005).

² Het kwadrant is mede gebaseerd op: Hess, D. (2005) *How Do Teachers' Political Views Influence Teaching about Controversial Issues?*

Figuur 1. De vier kwadranten.

leerling om zijn of haar gedrag te sturen. Wij vinden dat je na de les altijd het gesprek aan moet gaan met de leerlingen, want als je als docent alleen reageert met disciplinaire maatregelen open je een wij-zij-tegenstelling. Een dergelijke tegenstelling zal in de klas leiden tot verdeling. Een deel van de leerlingen zal blijf geven de gestrafte leerling te steunen, waarbij een deel dit in stilte zal doen. Andersom zul je als docent zien dat een deel het met je eens is en ook hier zal een deel dat stilzwijgend doen. Daarnaast zal er ook een deel zijn dat onverschillig zal staan tegenover wat er gebeurd is. Maar er is ook een deel dat een meer genuanceerde kijk heeft en wacht op antwoorden.

Kwadrant 2: Ik vertel hoe het zit

Als het je gelukt is de leerlingen tot stilte te manen kun je ervoor kiezen uit te leggen hoe 'de vork in de steel zit'. De verleiding is groot een doortimmerd rationeel betoog te gaan houden tegen deze leerlingen waar 'geen speld tussen is te krijgen'. Echter, wij menen dat je op deze manier ook de relatie met de leerling kunt verstoren en het is waarschijnlijk dat je argumenten geen weerslag zullen vinden bij de leerling. De leerlingen zijn hoogstwaarschijnlijk boos en emotioneel – eenzijdige rationele argumenten zullen dan weinig weerklank vinden. De kans is groot dat de leerlingen zich eerst gehoord willen voelen, voordat er ruimte komt voor argumenten.

Kwadrant 3: Iedereen zijn waarheid

Je kunt er als docent voor kiezen de leerlingen hun woord te laten doen en hun argumenten te laten opschrijven. Het voordeel is dat je een ventiel biedt de emoties te kanaliseren. Als je alle visies op het bord hebt gezet stel je ten slotte dat ieder 'zijn eigen waarheid' heeft. Op deze manier behoud je de relatie. Maar dit werkt ook relativisme in de hand, want je gaat niet in op de kwaliteit van argumenten. Hiernaast ga je bij het gelijkstellen van alle ideeën – dus ook zeer radicale en bewust onjuiste – voorbij aan wat wij zien als kritisch denken of burgerschapsvorming.

Kwadrant 4: Vragen en argumenteren

In kwadrant 4 maak je als docent een extra stap. Je inventariseert wat er speelt bij de leerlingen en je hoort hen aan zoals in kwadrant 3. Echter, je gaat als docent een stap verder dan relativisme. Wat je namelijk vervolgens doet is de argumenten en visies tegen elkaar afzetten. Het vak geschiedenis biedt hier als geen ander vak handvatten voor met begrippen als feit & mening, standplaatsgebondenheid, representativiteit, betrouwbaarheid et cetera. Zeker bij leerlingen met radicale ideeën is deze stap belangrijk. Het rapport *Idealen op Drift* (2010) laat zien dat jongeren verder kunnen radicaliseren als ze geen tegenwicht krijgen van opvoeders, zoals ouders of docenten. Het lijkt een paradox, maar de grote uitdaging is de relatie te behouden, maar wel in te gaan op de argumenten waarbij je de leerlingen de ruimte geeft. Wij vinden dat de docent binnen dit kwadrant ook kleur moeten bekennen over wat zijn mening en norm is. Wij realiseren ons dat een onderwerp op een bepaald moment zo 'heet' kan zijn dat het beter is eerst alleen te luisteren, want dan geldt dat emoties sterker zijn dan rationele argumenten. Je kiest dan eerst voor het behouden van de relatie (kwadrant 3) om daarna de stap te kunnen maken naar de inhoud (kwadrant 4).

Metafoor

Om een dergelijk gesprek aan te gaan of als je les gaat geven over een onderwerp waarvan je inschat dat het verhitte reacties kan oproepen, kun je de volgende metafoor gebruiken voor de klas. Het is een metafoor die Jaap Patist gebruikt heeft in zijn klassen sinds de aanslagen op 11 september 2001 in de Verenigde Staten – een moment waarop in zijn multiculturele klassen de spanningen hoog opliepen.

Als je deze metafoer gebruikt kun je zeggen dat je de waarheid ziet als een bol.³ We staan om die bol heen, soms in groepjes en soms alleen, en we zien een stuk van de bol. We praten over wat we zien met mensen in onze directe omgeving

‘Als we beseffen en aanvaarden dat we slechts een deel van de waarheid zien, worden andere visies ineens interessant’

en bevestigen elkaar dat datgene wat we zien de complete waarheid is. Als docent zul je uit die ‘wij-rol’ moeten durven stappen.⁴ Die rollen kunnen namelijk gaan fungeren als vaststaande tegenpolen. Je zult het gesprek moeten aangaan. Juist deze uitspraken, of ze nu komen vanuit rechts-extremistische, links-radicalen of christen- dan wel moslimfundamentalistische hoek, geven een inkijk in hoe sommige leerlingen kijken naar onze samenleving. Het geeft de mogelijkheid met een klas de complexiteit van de samenleving te bekijken en te onderzoeken. Het gaat er niet om de ander direct te overtuigen, maar om te leren problemen vanuit meerdere perspectieven te bekijken en van daaruit een meer genuanceerder beeld te vormen. Als we beseffen en aanvaarden dat we slechts een deel van de waarheid zien, worden andere visies ineens interessant. Je kunt dan nog zeggen dat je geschokt bent door uitlatingen van leerlingen ‘aan de andere kant van de bol’, waarmee je uiting geeft aan je gevoelstoestand. Als je vertrouwen en respect van de klas hebt, zal dat al impact hebben.

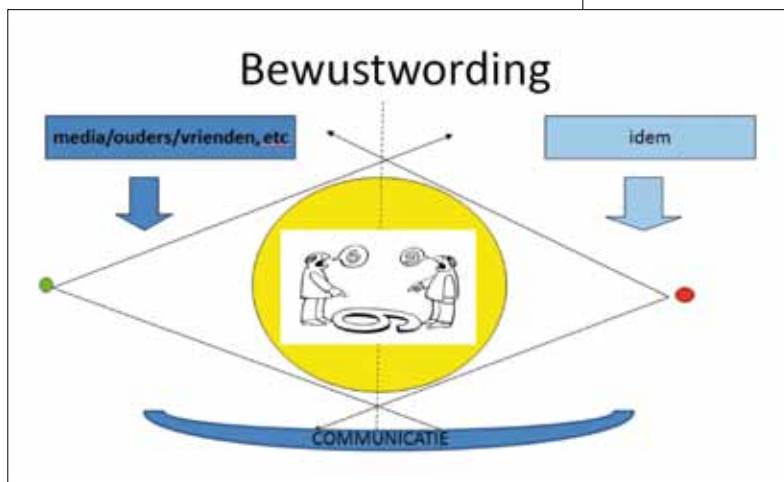
Als je deze situatie hebt gecreëerd en de verschillende standpunten zijn verzameld (kwadrant 3), kun je gaan bedenken met welke werkvormen je de verschillende groepen aan het werk zet om tot een genuanceerder beeld te komen. Pas als de leerlingen zich gehoord voelen kun je de stap maken naar het vierde kwadrant. Daarbij valt te denken aan het uitzoeken van een tegenovergestelde mening. Of juist het onderbouwen weergeven van de eigen benadering van een onderwerp om vervolgens de verschillende benaderingen naast elkaar te leggen en te kijken wat vaststaande feiten en wat interpretaties of meningen zijn. Wij raden overigens aan dit model eerst te bespreken met een ‘koud’ onderwerp, omdat emoties het bespreken van dit model stevig in de weg kunnen zitten. Bij een controversieel onderwerp kun je dan weer terugvallen op dit eerder besproken model.

Niet makkelijk

Het aangaan van het gesprek over onderwerpen waarover controversiële opvattingen in de klas bestaan, is niet makkelijk en vraagt van een docent een open houding, betrokkenheid, kennis

FOTOS: SASMIA LELIEVELD

van andere perspectieven en veel geduld. Als we in een polariserende samenleving een genuanceerd en kritisch denkende middengroep willen houden, zullen we in onze leerlingen moeten investeren. Het reageren op een ‘extreme’ uitlating van een leerling is ook een moment om de zwijgende meerderheid in de klas te leren hoe je tot een genuanceerd oordeel komt (kwadrant 4). De reactie van de docent zal mede hun standpunt beïnvloeden ten aanzien van een dergelijk heikel onderwerp. Wij zouden het een goed initiatief vinden als meer docenten hun ervaringen in *Kleio* zouden beschrijven aangaande deze thematiek. Dus bij deze een oproep aan docenten en vakdidactici: laten we van elkaar leren om lastige thema's in de klas bespreekbaar te houden. ■

De waarheid is als een bol waar we allemaal een stuk van zien.

³ Zie voor soortgelijke metafoer ‘De blinde mannen en de olifant’ op tiny.cc/K4BM.

⁴ Dit model is mede gebaseerd op een versimpeling van een term van Gadamer: ‘horizonversmelting’ (Truth and Method, 1960).